

že v různých zemích jsou na pořadu dne různé ekonomické problémy, a rovněž stejné problémy nejsou v jednotlivých zemích stejně naléhavé. Hledání cest a forem prohlubování socialistické ekonomické integrace je v současné době věnováno mnoho pozornosti. Některé formy ukázalo zasedání RVHP v Havaně v roce 1984, které rozpracovalo závěry z porady nejvyšších představitelů socialistických zemí z června téhož roku.

Další rozvoj socialistické ekonomické integrace spočívá rovněž ve správném vztahu a spojování národních a internacionálních zájmů, neboť přezírání a nedoceňování jak jedné, tak druhé má nedozírné následky a může tento proces zpomalit a zabrzdit, mnohokrát potvrzuje autor.

V poslední části této kapitoly se Butenko věnuje důležitému problému socialistické integrace, a to problému národní a státní suverenity. V polemice s buržoazními ideologi, kteří tvrdí, že socialistická integrace znamená omezování a likvidaci státní suverenity, argumentuje: Rozsah práv každého národa, státu se nezměnil, avšak změnila se forma uskutečňování těchto práv. V té míře, jak jednotlivá země „ztratila“ kontrolu nad určitou částí svých prostředků, „získala“ současně kontrolu nad prostředky jiných zemí, bez ohledu na princip jednohlasnosti či většiny (s. 281). Mimochodem, vytvoření komunistického společenství předpokládá „odumření“ státní suverenity, tak jak budou „odumírat“ státy a později i národy.

Knihu uzavírá desátá kapitola, *Problémy upevnění jednoty socialistických zemí*, v níž autor objasňuje kategorii „jednota socialistických zemí“, která má objektivní i subjektivní stránku. Objektivní vzájemná spjatost socialistických zemí se projevuje v tom, že úspěchy či nezdary jedné země působí na rozvoj všech ostatních (s. 289). Subjektivní stránkou rozumí autor jednotu marxisticko-leninského světového názoru, věrnost principům socialistického internacionalismu, a proto této stránce, závisější na vůli a poznání lidí, stran a vlád věnuje mimořádnou pozornost.

Práce *Socialismus jako světová soustava* je výjimečným svým komplexním přístupem, problémovým řešením jednotlivých otázek. Prof. Butenko svá stanoviska formuluje přesně a jednoznačně, snaží se vyhnout nicneříkajícím či mnohoznačným formulacím. Je to zdařilý pokus systematizovat a upřesnit kategoriální aparát vědeckého komunismu v této oblasti.

Autor přistupuje ke každému problému neotřelým způsobem. I témata, mnohokrát analyzovaná v dosavadní literatuře, řeší s jemu vlastní nápaditostí. Zaujímá ke každé otázce vlastní názor, a proto má práce mnohdy diskusní, polemický charakter.

Kniha jako celek je velmi zajímavá a přínosná a vzhledem k ojedinelosti zpracování dané problematiky by bylo vhodné přeložit ji do češtiny.

Josef Kovalovský

J. Schenk: Metodologické problémy modelovania v sociologickom bádani

Bratislava, Pravda 1983, 262 s.

Pod tlakem požadavků praxe a potřeb aplikací dochází k extenzívnímu i intenzívnímu rozvoji modelů pro analýzu a zpracování dat, rozhodovacích a prognostických modelů a z nich odvozených metodik. Schenkova kniha patří k těm nemnoha tvůrčím počínům (a to nejen u nás), které pojednávají o obecně metodologických a gnozeologických aspektech a hlouběji se zamýšlejí nad samou podstatou modelovací činnosti.

První třetina knihy se zabývá modelováním obecně, další části jsou věnovány otázkám speciálním, ale pro sociology velmi důležitým – modelování kauzálních vztahů. Název knihy tedy odpovídá obsahu jen částečně, nepostihuje celou tematiku.

První část *Principy a metodologické problémy modelování v sociologii* obsahuje tři kapitoly: 1. *Teoretická východiska*, 2. *Model jako poznávací obraz sociální skutečnosti*, 3. *Místo a funkce modelu ve vztahu sociologické teorie a sociální empirie*. Názvy kapitol dobře charakterizují obsah. Pojednání o obecných aspektech modelování a o roli modelu ve vztahu teorie a empirie a v procesu budování systému sociologických poznatků má konstruktivní charakter. Autor začleňuje pojmy do širších souvislostí marxistické sociologie a snaží se dobrat podstaty procesu modelování. Český čtenář narazí na některé nezvyklé termíny (variant, poznávací snímek ap.) – k nedorozumění však nedochází, neboť pojmy jsou vymezovány dobře a popisovány tak, že význam se při studiu vyjasní.

V druhé kapitole nalezne čtenář pozoruhodnou dimenzionální analýzu poznávacích obrazů (v autorově terminologii „poznávací snímka“), která nejen prohlubuje po-

hled na proces odrazu sociální reality a systematicky řadí různé poznávací situace, ale má i značný význam praktický a gnozeologický sama o sobě. Autor rozlišuje poznávací obrazy pomocí čtyř charakteristických dimenzí: 1. předmět poznání (materiální/ideální), 2. funkce v poznávacím procesu (výsledek/mezičlánek), 3. charakter zobrazení (jednodimenzionální/mnohodimenzionální), 4. způsob zobrazení (úplnost/zjednodušení). Tyto čtyři dichotomie skládají šestnáct kombinací: meritorní model, reprodukci, schéma, plán, poznatek, teorii, fakt, pojem, metodologický model, referenční rámec, symbol, paradigma, metavětu, metateorii, logickou konstantu a postulát. Klasifikace grafem na s. 33, její popis a rozbor stojí už sama o sobě za studium knihy. Je zajímavá a umožňuje vhodnou orientaci v jinak nepřehledném soupisu nejrůznějších termínů (tomu vděčíme za vhodnou volbu konstitučních dimenzí klasifikace). K jednotlivým pojmenováním dochází autor rozбором významu dimenzionálních kombinací. S některými z nich budeme při čtení možná polemizovat, neboť se zdá být na první pohled v rozporu s běžnými zvyklostmi. Cím více však se čtenář nad věcí zamýšlí, tím více se kloní na autorovu stranu. O čtení této knihy (ale nejen této knihy) platí obecněji: je vhodné vyvarovat se rychlých a unáhlených reakcí — po hlubším studiu a promyšlení se vyjeví hloubka záměru, smysl zvoleného pojmenování, význam věcí, pochopení argumentu. Rychlé reakce (ať už záporné a odmítající, či okamžitě přijímající) vedou k povrchnímu pohledu.

Druhá část *Kauzální modely* se zabývá modelováním příčinných vztahů mezi jevy a lze ji považovat za vlastní jádro publikace. Kapitoly nesou názvy: 1. *Problém a princip kauzality*, 2. *Přístupy k odhalování kauzálních vztahů v sociologickém bádání*, 3. *Rekurzivní systémy*, 4. *Problémy, možnosti a zvláštní postupy kauzální analýzy*. Kauzalita je chápána jako zvláštní forma všeobecné souvislosti jevů, která má objektivní charakter. Rozbor pojmu je veden jasně a srozumitelně, což má význam nejen pro obecně metodologický a gnozeologický pohled, ale také pro správné pochopení dále uváděných metod kauzálního modelování, a tedy i pro jejich správnou aplikaci. Rozbor je také východiskem pro kritiku nemarxistických přístupů, s níž se v textu průběžně setkáváme.

J. Schenk staví proti sobě dva přístupy k odhalování kauzálních vztahů: přístup *ex post factum* a přístup formulace a verifikace kauzální hypotézy. V této souvislosti uvádí pojem nepravé korelace a jejích typů (a ilustruje jej slavným příkladem G. B. Shawa o vlivu nošení cylindru a deštěníku na prodloužení délky života, rozšíření hrudníku a imunitu proti chorobám), čtyři charakteristické vztahy mezi třemi proměnnými (podmínka, souvislost, vysvětlení, interpretace) a pravidla odhalování kauzálních vztahů. V této části by bylo vhodné pojednat též o rozdílů mezi sociologickou a statistickou hypotézou a o jejich návaznostech i jejich odlišné roli v procesu odhalování empirických pravidelností.

Kapitola o *rekurzivních systémech* charakterizuje předpoklady týkající se: typu kauzálního vztahu (jednosměrnost), znaků kauzální hypotézy (přímé a zprostředkované vztahy, úplnost), charakteru složek modelu (implicitní a explicitní, základní a odvozené), charakteru vztahů v systému proměnných veličin (linearita, aditivita), stavu dynamické rovnováhy systému (vzhledem ke sběru dat v jednom časovém bodě) a zobrazení systému matematickým aparátem (strukturní rovnice). Kauzální schéma je uvedeno jako orientovaný graf (s případným označením nelinearity a nevysvětlovaných vztahů). Podrobně popsány jsou i postupy modelování: Simon—Blalockova metoda (parciální korelační koeficienty a regresní rovnice), analýza kauzálních drah (trajektorií, dráhových koeficientů, kauzálních sítí; použitému názvu „pathanalýza“ bychom se měli v naší terminologii vyhnout) a analýza závislostí. Přitom jsou diskutovány problémy standardizace, identifikace, vztahů mezi parciální korelací a regresí, interpretace, ověřování modelu.

V poslední kapitole jsou rozebírány blokové rekurzivní a nerekurzivní systémy, jsou tu pojednány modely vícenásobných indikátorů, modely s neměřenými veličinami a modely chyb měření. Je tu diskutován problém typu znaku. Nakonec je provedena kritika Blalockovy koncepce konstrukce sociologických teorií.

Autor vychází z výsledků, které byly uzavřeny zhruba do první poloviny sedmdesátých let, metodologicky je hodnotí a doplňuje. Jako každá dobrá ucelená vědecká práce, tak i tato kniha nejen shrnuje a dotváří, ale také otevírá celou řadu otázek, na něž nebyly známy odpovědi.

Tato, poněkud opožděná recenze má tu výhodu, že může hodnotit práci a její význam s odstupem a na základě dalšího vývoje problematiky. Dnes už je celá řada otázek odpovězena, zdaleka ne však všechny. Především to je a bude otázka vztahu exploračních a konfirmačních postupů a celá široká tematika s tím související: vazby mezi přístupem *ex post factum* a přístupem formulace a verifikace hypotéz, jejich návaznosti, překonávání limitů. Problém je otevřen již dlouhou dobu, jeho

aktuálnost však je stále zřejmější. Praxe společenských věd ukazuje, že explorace dat druhotného využití nebo dat vznikajících bez pevně předběžné teoretické koncepce či pro jiné účely a především dat, jejichž sběr má za cíl univerzální použití (statistické ročenky), je stále častější, že se bez něj nelze obejít, že vychází z potřeb rozhodovací praxe. V posledních letech se také značně rozvíjí metodika i programové zabezpečení exploračních postupů (pro kauzální modelování je to známý program LISREL). To vše bude vyžadovat i další metodologické rozpracování a zhodnocení. Zároveň není stále jasně řešen problém formulace a verifikace hypotézy z jednoho souboru dat, nejsou stanovena kritéria průkaznosti umožňující přechod od hypotézy k závěru o platnosti výsledku. (Tak Goldbergův příklad na s. 145 začíná jako hypotéza, která však je postupně modifikována podle dat — je výsledkem nová hypotéza nebo prověřený závěr?) S tím také souvisí rozlišování alternativních hypotéz, při němž nelze vždy rozhodnout o platnosti jedné z nich, ale při nichž se hledá stupeň preference (pravděpodobnost platnosti, stupeň věrohodnosti) pro jednotlivé hypotézy (modely) tak, jak jej poskytuje datový materiál.

Jsou tu i další otázky, které vyvstávají před metodologií modelování (a to především kauzálního): Jak formulovat jednoznačná, metodologicky a teoreticky podložená kritéria shody modelu a dat? V čem a kdy je standardizace nutná, výhodná, škodlivá? Jak se v praxi projeví různá zjednodušení, která při modelování sociální reality vždy musí nastat?

Podstatné rozšíření metodologie kauzálního modelování přináší výzkum v oblasti jiných typů znaků, než jsou intervalové a podílové: teorie logaritmicko-lineárních modelů, možnosti testování hypotéz ve vícerozměrných kontingenčních tabulkách pomocí Pearsonova testu dobré shody nebo informačních statistik, rozpracování metodiky ordinálních dat, parciální asociační koeficienty pro nominální, ordinální, kardinální a D-zobecněné proměnné a možnosti testovat hypotézy pro D-zobecněné proměnné (D-model), teorie korespondenční analýzy atd. Statistická teorie se rozvíjí ve stále obecnějších souvislostech. To ovšem otevírá nové náročné metodologické otázky, potřebu formulovat pravidla práce s novou metodikou, odhalit gnozeologické limity.

Odstup od vydání knihy ukazuje, že tu máme práci, která uceleně uzavírá určitý stupeň problematiky, která zároveň slouží jako odrazový můstek ke sledování dalšího vývoje, ke studiu nově vznikajících koncepcí a metodologií i nových metod a postupů.

Jedním z mnoha kladných rysů této práce je, že nutí čtenáře nad problémem se zamyslet. Nejde o text jednoduchý či o populární výklad, ale o vědeckou studii, jejímž cílem je tvůrčí pojednání, tudíž klade na čtenáře také požadavky: studium a soustředění. Přitom však je psána velmi čtivě, jasně a přehledně, problémy jsou řazeny systematicky a postupně tak, že odhalují logiku témat, řešení, návaznosti, vztahů a příbuznosti. Pedagogická úroveň textu a autorův cit umožňují využít knihu též jako instruktivní úvod do kauzálního modelování.

Kniha velmi dobře shrnuje relevantní literaturu, komentuje ji, metodologicky diskutuje či kritizuje a rozpracovává. Při studiu jsem však pocítoval závažný vydavatelský nedostatek — absenci věcného rejstříku, která ztěžuje referenční orientaci v jinak velmi přehledném a výtečně řazeném textu.

Domnívám se, že s recenzovanou studií by se — pro její metodologickou závažnost a praktickou informaci — měli seznámit všichni sociologové, především ti, kteří pracují s empirickým materiálem. (I když zde ovšem zdaleka nenajdou vyčerpávající a úplný rozklad o všech metodologických problémech práce s daty).

Čas se nezastavil a vývoj kauzálního modelování pokračuje. Proto na závěr chci vyjádřit naději, že nová verze knížky nebo její pokračování, shrnující výsledky oboru v jeho další rozvojové etapě, na sebe nedá dlouho čekat.

Jan Řehák

P. Vojna a kol.: Kriminalita — skutečnost a právní vědomí

Praha, VÚK při GP ČSSR 1984, 386 s.

Kriminalita a právní vědomí patří mezi jevy, které jsou předmětem pozornosti ve všech vyspělých společnostech lidské civilizace. Z řady důvodů se do popředí společenského zájmu dostává teoretická a výzkumná činnost směřující zejména ke správnému zmapování současné situace v této oblasti. Integrovaný výklad těchto otázek, vycházející z výzkumu veřejného mínění československé populace, je obsahem publikace P. Vojny a kolektivu: *Kriminalita — skutečnost a právní vědomí*.